

(112.). A kötetet Kiss Endre József Kazinczy Ferenc rendkívül gazdag gyűjteményének ósnyomatványait és 16–18. századi kiadványait bemutató tanulmánya zárja.

A tanulmánykötet önmagán jóval túlmutató jelentőséggel bír. A hazatért könyvek kutatásának első eredményeit adja közre, és evvel remélhetőleg hasonlóan komoly kutatások sorát nyitja meg. A már visszahozott és a még lappangó könyvek

rengeteg újdonságot nyújtanak a történettudomány megannyi ága számára.

Genyijeva, Jekatyerina Jurjevna – Kiss Ilona – Monok István (2007, szerk.): *Translatio librorum. Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatott könyvek kapcsán*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.

Erdős Zoltán
PTE, BTK

A nőről való gondolkodás

Pukánszky Béla könyve, a 2006-ban megjelent A nőnevelés évezredei, címében sokat ígérő vállalkozás, mely úttörő jellegénél fogva egyszerre magában hordozza egy ilyen vállalkozás előnyeit és hátrányait. Ahogy a bevezetésben is érzékelteti a szerző: nagyon régi lemaradásunkat kell bepótolnunk, ha a lányok nevelésének történetével szeretnénk foglalkozni, melyhez még hiányzik a megfelelő tudományos metodológia, forrásfeltárás. Így egy elfelejtett, nem leírt történet felvázolásáról lehet csak szó, nem részletes áttekintésről.

Írásom megpróbálja egy tágabb elméleti kontextusba helyezni a szöveget, ezenkívül felvillantva a mű szövegében megnyilvánuló különböző nézőpontokat, előfeltevéseket és az általam problematikusnak érzett pontokat. Azért is fontosnak tűnik egy ilyen elméleti tisztázás, mivel a vizsgált mű ezen kérdésekre kevésbé reflektál, pedig sok fontos kérdés vár itt még tisztázásra.

Rövid történettudományi bevezetés

A történettudományról való gondolkodásban az 1960-as években következett be az a változás, melynek hozadékaként előtérbe kerülhetett a nő alakja és helye a történeti kutatások számára (Fohlen, 1982). A magyarországi tudományos közvélemény csak megkésve tudott reagálni ezen új fejleményekre. Milyen új tudományos nézőpontokra gondolok itt? Legfontosabbnak az Annales-kör hatása tekinthető, a mentalitástörténet, a mindennapok történetének (amit német nyelvterületen az All-

tagsgeschichte kifejezéssel jelölnek) kezdődő feltárása, mely olyan különböző irányzatokban is érezteti a hatását, mint a mikrohistoria, az oral history vagy az (esetünkben fontos) Gender Studies – más kifejezéssel élve: Women's Studies.

Mi a közös a fentebb felsorolt elméleti megközelítésekben?

Először is a történelem irányában való nyitottabb szemlélet, mely egyként megmutatkozik a vizsgálat anyagában, a kiválasztott forrásokban, azok kezelésében és más tudományágak eredményeinek felhasználásában, a multi- illetve interdiszciplinaritásban. A hagyományos történeti források mellett, azok helyett olyan, korábban a tudományos vizsgálódás körébe nem vont forrásokra kell gondolnunk, mint a nevelési, házassági tanácsadó könyvek, a szépirodalom tanúságtételei, kertészeti leírások, naplók stb. Mindez logikusan következik az ehhez hasonló munkák tárgyválasztásából: magán- és közélet hagyományos szétválasztottságából az előbbi érdeklí ezen kutatókat, amely elhanya-

golt területnek számít a történetírásban. Itt lép be a képbe a biológiai, társadalmi nem kérdése, hiszen a „hivatalos” történelem elől eddig elzárt magánstílusra mindennapjainak megszervezésében mindig is nagy szerep jutott a nőknek. A nők ebben az értelemben szociológiailag és történetileg is marginális csoportnak tekinthetők, s ez a tény gyakran kifejezésre jutott a gazdasági, jogi és társadalmi szabályrendszerekben is (Shahar, 2004). Létezik még egy olyan nehezen körülhatárolható társadalmi réteg, mely szintén nagyon sokáig nem hallathatta a hangját: a mindenkori szegények tág köréről van szó, akik nem voltak egyenjogú tagjai egy adott területen élők politikai közösségének, illetve teljesen ki lettek zárva onnan. A két csoport helyzetének kérdése több ponton is összefügghet, összevethetővé válik – számos kortárs feminista elmélet egymástól elválaszthatatlannak tartja a gazdasági, nemi, borszín alapján történő alávetettség különböző megjelenési formáit (lásd például: Jagger és Rothenberg, 1984). (1)

A források kiválasztása, felhasználása, a kutatói nézőpont és az ebből kialakuló történet alkotják azokat az elméleti csomópontokat, amik alapján feltárhatóvá válnak a szöveg előfeltevései. Mindezek hátterében mindig figyelembe kell vennünk az adott kor mentalitását, nemi szerepekről vallott felfogását, nehogy abba a gyakori hibába essünk, hogy saját gondolati konstrukcióinkat vetítjük vissza a múltra.

A rendelkezésre álló források és felhasználásuk

Minden nőtörténettel foglalkozó munka annak bevallásával kezdődik, hogy nem áll rendelkezésünkre elegendő forrásanyag a kérdés kutatásához, hiszen az írásbeliség, a történelem, a dolgok rendjének megállapítása, felállítása férfiúi privilégium volt nagyon sokáig, a nők, lányok csak mellékes (bár nélkülözhetetlen) szereplői lehettek a nyilvános diskurzusnak.

A kevés fennmaradt nőkről szóló vagy nők által írt munka újabb jogos kérdéseket vehet fel a kutató számára. Mennyiben

általánosítható az ezekből kirajzolódó nőkép az adott időszak nőtársadalmára vonatkozóan? Tudjuk, hogy az írásban való megszólalás összefüggött a társadalmi státusszal – az ezekből adódó következményeket nem szabad figyelmen kívül hagyni. Más szavakkal: ha kivételes női személyiségek életsorsait, írásait tárgyalva tárjuk fel a nő, a nő nevelésének történetét, akkor nem biztos, hogy a mindennapi nő életéről többet tudtunk meg. Logikus ellenvetés lehet a források csekély számát, ami időben visszafelé haladva egyre érzékelhetőbbé válik. További lehetséges kutatási irány lehet azonban az ilyen női példaképek (foremother) életútjának feltárása (Pető és Waaldijk, 2005; 2006). További fontos kérdésnek érzem, hogy az adott szövegek (még ha nők írták is azokat!) mennyiben tükrözik azt a módot, ahogyan a férfi tekint a nőre, mennyiben függvénye csupán az „oldalborda” a „teremtés koronájának”. A fentieket nagyon jól megfogalmazta John Berger (1990, 48–49.) az európai aktfésztészetről szólván: (lásd még: Isaacs, 2001)

„Nőnek születni annyit jelentett, mint beleszületni egy kijelölt és körülhatárolt térbe, amely a férfiak fennhatósága alatt áll. A nő társadalmi jelenlétét e szűk mozgástérre kárhóztató gyámkodás leleményes elviselése alakította ki. Ennek azonban ára volt: a nő énje kettéhasadt. A nőnek szakadatlanul figyelnie kell önmagát; szinte állandóan együtt kell élnie saját énképével. [...] A nőt kisgyerekkorától arra ösztönözték, hogy szüntelenül figyelje önmagát. Így végül is a benne rejlő megfigyelőt és a megfigyelés alanyát női személyazonossága két alapvető, de mindig különálló alkotóelemének tekinti. [...] A nőben élő megfigyelő hímnemű, megfigyelt önmaga pedig női jellegű. Így változtatja magát tárggyá a nő – méghozzá elsősorban a látás tárgyává: látványá.”

Talán ez is lehet az egyik feladata a nőnevelés-történet megírásának: a nőkép rétegeinek lehántása után a sajátos nőiség, a „női hang” megtalálása.

Utolsó problémafelvetésnek és megoldásnak (összekapcsolódva az előzővel)

eszmény és valóság kapcsolatának tisztázását tartom. Különösen fontos ez jelen esetben, mivel Pukánszky könyve nagyrészt nevelési, tanácsadó kézikönyvek és egyéb pedagógiai elméleti írások elemzésére támaszkodik, melyekben gyakran dominál egy kitűzött célállapot leírása, az ahhoz vezető ideális út felvázolása.

A nőnevelés évezredei cím csak megszorítással érvényes, amit az alcím jelöl is: *Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Az olvasó talán kevésnek érzi az ókorral, illetve középkorral foglalkozó részeket, hiszen a mű nagyrészt a 18–20. századig terjedő időszakra koncentrálna. Ennek természetesen megvannak a logikus indokai a források fellelhetőségében, összefüggésében, a kézzelfogható adatsorok megjelenésében, valamint az oktatás, nevelés intézményesülésében. A lányok kései bekapcsolódása ez utóbbi folyamatba megokolhatja a legutóbbi történelmi időszakokra való koncentrációt, de nem szabad megfélemlenünk arról, hogy az intézményes és a nem intézményes tudásátadás formái közül nem feltétlenül az előbbieket bizonyulnak eredményesebbnek.

További probléma lehet a mű Európaközpontúsága – kivételt képez ez alól az ókori Kelet (egyiptomi, sumér) nevelésének tárgyalása, bár ez is az európai, keresztény kultúra egyik megalapozásaként értékelhető. A hagyományos kronológiai felosztást, művelődéstörténeti korszakokat követő, lineáris fejlődést feltételező szemlélet ugyancsak megkérdőjelezhető – lehetséges, hogy hosszabb időszakokkal kell számolnunk, valamint figyelembe kell vennünk a kulturális hasadásokat, eltérő kulturális mintákat.

„A világ, ahogyan egyetlen kifestett szemmel látható” (3)

A sajátos női tapasztalat megjelenítése nem könnyű feladat, hiszen a kutatói nézőpont eleve meghatározza a források kiválasztását, szelektálását, majd történetté való összeállítását. Amit a történet elhallgat, az gyakran fontosabb, mint amit állít. Azt a nézőpontot próbálom tehát megalkotni, ami minduntalan előbukkan a mű szövegé-

ből, s elméleti előfeltevéseinek bázisa. Mindezzel párhuzamosan a nőnevelés történetének megírásával kapcsolatos tanulságokat is le tudjuk vonni.

A történet(ek)nek, a történelemnek fejlődést, teleológiai jelleget tulajdonítani mindenképpen jellegzetesen az európai gondolkodás sajátosságának látszik. Hasonló ívet ír le a könyv is a nőnevelés története kapcsán, mely történet a teljes elnyomottság és alávetettség állapotából az egyenlő jogok és lehetőségek társadalmába, az emberi szabadság kiteljesedése felé halad – természetesen kisebb-nagyobb megszakításokkal és zökkenőkkel. A történelem folyamata mint a szabadság eszméjéhez való közeledés egyértelműen Hegel szellemi örökségét (is) magában rejt, de ezen túl valós történelmi leírást is nyújt nekünk, hiszen a lánynevelés felzárkóztatása valóban időben hosszan elnyúló és kiteljesedő folyamatot jelent. (4)

Mintha ugyanezt a történelmi fejlődést ismételnék meg kisebb méretekben a bemutatott női sorsok, életrajzok: a kiemelkedés, illetve az elbukás illusztrációiként funkcionálnak, az örök női sorsot teljesítik ki. Ez lehet az egyik hibája a hasonló vállalkozásoknak: a retrospekció sajátosságaiából fakadóan a kutatói szemlélet homogénizál; nem önértékén kezeli a kor mentalitását, világképét, hanem saját értékrendjét próbálja benne felfedezni. A kivételes női alakok gyűjteménye nem feltétlenül fedi le magát a nőnevelés fogalmát – ez utóbbihoz rengeteg előmunkát szükséges még.

Nőképek és az ezekből vezető kiutak

Jelenleg a nők helyzetéről, történetiségéről hazánkban hozzáférhető munkák többsége még csak részstanulmány, illetve az adott korszakok (férfiak által megteremtett) nőképének összehasonlító, leíró vizsgálatára vállalkozik. Az írás, a megszólalás birtoklásának monopóliuma hosszú időre biztosította a mindennapi gondolkodás, a műveltségkép, teória és praxis kialakításának egyoldalú, férfiak által történő megalkotását.

Az így kialakuló nőképeket legmarkánsabbban azok a toposzok, motívumok köz-

vetítik a ma embere számára, amelyeket a művészetek és az irodalom nyújtanak nekünk. Szükségszerűen fel kell használnunk tehát ezen forrásokat, hiszen így megkaphatjuk azt a nőalakot, ami egy adott kor pozitív ideálja, illetve negatív ellenpárja lehetett. A teljesség igénye nélkül felsorolva ezeket a meghatározó nőképeket: ilyen a hagyományos hármass női szerepfelfogás (anya-feleség-gazdasszony), a kereszténység két meghatározó nőalakjának (Éva, a bűnös asszony és Szűz Mária, a szent nő) szembeállítás, a keresztény nőideál teljesíthetlensége (szüziesség és anyaság egyszerre) stb. (Norris, 2001; Miles, 2000). Ezek a gondolati konstrukciók mostanában kezdenek átalakulni, felbomlani, de valószínűleg sosem fognak teljesen eltűnni.

A nőnevelés évezredei és a hasonló könyvek azt a munkát végezhetik el, hogy felismerjük az örökérvényűnek tűnő női szerepek mögött azok történeti jellegét, megalkotottságát. Így juthatunk el aztán a férfi hangja mögé, ahol megszólalhat az a bizonyos női hang. Innentől pedig már más irányokba vihet minket a nőtörténelemmel (akármilyen értelemben) foglalkozó kutatás. Ezeket az új irányokat Kéri Katalin (1999) is felvázolta egy hasonló könyv bevezetőjében: vizsgálhatjuk a nőt mint társadalmi kategóriát, az antropológia tudományos eszköztárát is bevonva előtárhatjuk a magánszféra eddig ismeretlen területeit, vagy megnézhetjük, mivel járult hozzá a nő az emberiség fejlődéséhez. Mindez már csak rajtunk múlik.

Jegyzet

(1) A legjobb példa erre egy tanulmánykötet: *Feminist frameworks. Alternative Theoretical Accounts of the Relations between Women and Men*. Eds.: Jaggar, Allison, Rothenberg, Paula, McGraw-Hill Inc., New York, 1984. Az angolszász (különösen az amerikai) szakirodalomban nagyon gyakran előbukkanó téma bőrszín (race), nemiség (gender) és társadalmi helyzet (class) kapcsolata.

(2) Az idézet egy fejezetcím Pamela Norris könyvéből, amely arra utal, hogy az erényes zsidó nők csak az egyik szemüket festhették ki a nyílt utcán (Norris, 2001, 81–82.)

(3) Itt csak utalni tudok a narrativista történetfilozófia hasznosítható tanulságaira – elsősorban adott tu-

dományos írásművek legitímációs-hatalmi szükségletekre adott válaszokként való értelmezésére, a nézőpont befolyásoló szerepére, az inkább szépirodalomra jellemző fikciós beszédmódok elemeinek jelentkezésére. Olyan alkotók munkái befolyásoltak az elemzésben, mint Foucault, Hayden White vagy Koselleck.

(4) Egy feminista / dekonstrukciós olvasatban a tényeknek egy rendezett fejlődési sorba illesztése és linearitása akár a férfi felsőbbrendűség fallogocentrizmusának vádját is magára vonhatja. Ennyire messzire én nem mennék, csupán jelzem az ilyen történelemszemlélet esetleges hátrányait.

Irodalom

Berger, John (1990): *Mindennapi képeink*. Corvina, Budapest.

Fohlen, Claude (1982): A nő a társadalomban. *Világtörténet*, 1. 85–118.

Isaacs, Ann K. (2001, szerk.): *Political systems and definitions of gender roles*. Edizioni Plus, Università de Pisá.

Jaggar, Allison – Rothenberg, Paula (1984, szerk.): *Feminist frameworks. Alternative Theoretical Accounts of the Relations between Women and Men*. McGraw-Hill Inc., New York.

Kéri Katalin (1999, szerk.): „*Tollam szivárványba mártom.*” *Források az európai nőtörténet köréből az ókortól a 20. századig*. Pécs.

Miles, Rosalind (2000): *Az idő leányai. A nők világtörténelme*. Balassi, Budapest.

Norris, Pamela (2001): *Éva története*. Holnap, Budapest.

Pető Andrea – Waaldijk, Berteke (2005): A női példaképek élettörténetének feldolgozása. A feminista pedagógiai eszköz története, gyakorlata és jövője. *Új Pedagógiai Szemle*, 2.

Pető Andrea – Waaldijk, Berteke (2006, szerk.): *Teaching with Memories. European Women's Histories in International and Interdisciplinary Classrooms*. Women's Studies Centre, University of Galway Press.

Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei*. Gondolat, Budapest.

Shahar, Shulamith (2004): *A negyedik rend. Nők a középkorban*. Osiris, Budapest.

Somogyvári Lajos

Tab, Rudnay Gyula Középiszkola